

6. LEGITIMITÁS ÉS ÉRVÉNYESSÉG

Ilyen körülmények közt mondhatjuk-e, hogy az erdélyi magyar kisebbségben 1989 után kialakult rend legitim? A kérdés persze nemcsak egy romániai kisebbségre nézve releváns, hanem a többi kelet-európai társadalomra is. A következő gondolatmenet Max Weber legitimációelméletéből indul ki, amely a következő fogalmak hálózatában értelmezhető: társadalmi kapcsolat, rend, cselekvés, legitimáció és érvényesség.¹ A gondolatmenet a társadalmi „kapcsolat” fogalmával kezdődik:

Társadalmi 'kapcsolatról' beszélünk, ha többek magatartása értelmi tartalmának megfelelően kölcsönösen egymáshoz *igazodik*, és magatartásukat ez a kölcsönös igazodás irányítja. A társadalmi kapcsolat tehát teljes egészében és kizárólag azt az *esélyt jelenti*, hogy a cselekvés (értelme szerint) megadható társadalmi cselekvésként játszódik le.²

Weber szerint egy társadalmi kapcsolat értelmi tartalmát csak akkor nevezzük rendnek, ha a cselekvés megadható „maximákhoz” igazodik.³ Azaz, tegyük hozzá, többé-kevésbé inkoherens, különálló elemekhez, amelyek különböző helyzeteknek megfelelő értelmezési kereteket feltételeznek. A rend csak akkor „érvényes”, ha a társadalmi kapcsolat igazodik „ahhoz az elképzeléshez, amely a résztvevők fejében valamilyen legitim rend fennállásáról él”. Másképpen: a maximákhoz való tényleges igazodás azért (is) következik be, „mert ezeket a maximákat valamiképpen érvényesnek – kötelezőnek vagy követendő példának – tekintik a cselekvésre nézve”.⁴

A résztvevők igazodásának motívumai nem azonosak. A renddel igazodás sok motívuma között az egyik a renddel igazodás. A

rendhez igazodásnak több fokozatát is el lehet különíteni (még akkor is, ha a gyakorlatban ezek összekeverednek): célracionálisan, szokáserkölc alapján, viselkedési beidegződésként. Az utóbbi a rend belülről fakadó betartásának a leggyakoribb formája. A célracionális a leghabilisabb, következik a szokáserkölc, és a beidegződés a legstabilabb. De még ennél is sokkal stabilabb „a példaszerűség vagy a kötelező erő presztízsével – úgy is mondhatnók: a ‘legitimitás’ igényével” föllépő rend.⁵ Weber példákat hoz fel bizonyítékként arra, hogy miben különböznek ezek az esetek. Ha a házaló rendszeresen felkeresi az ügyfeleit, akkor viselkedését vagy a „meggyökeresedett szokáserkölc”, vagy az „érdekvizonyok” határozzák meg. Ha azonban egy hivatalnok minden nap pontosan ugyanabban az órában jelenik meg a hivatalában, akkor nem csak „beidegződött megszokásról” (azaz szokáserkölcéről) van szó, és nem csak az érdekvizonyok követéséről, hanem arról, hogy a rendet „értékracionálisan kötelességnek tekinti”.⁶

Felvetődik ebben az esetben az a kérdés, hogy mi történik, ha valaki nem tartja be a rend normáit. Egy cselekvés nemcsak úgy „igazodhat” egy rendhez, ha cselekvésében megfelel a rend előírásainak. Előfordulhat, hogy még akkor is „az jár a fejében”, hogy a rend (mint kötelező norma) érvényes, ha „megszegi”. Weber a tolvajt hozza fel példaként. A törvény normáihoz igazodik, hiszen titkolja tettét a rendőrség miatt, és mert normális körülmények között ő sem gondolja, hogy a lopás nem szégyellni való.⁷ Így is érvényesül a rend. Ráadásul a tolvaj nem várja el azt, hogy az egész társadalom az ő normáihoz igazodjon, vagyis hogy lopjon, eszménye nem egy tolvajtársadalom, nem akarja, hogy a lopás általános társadalmi normává váljon, amely mindenkit arra kötelez, hogy lopjon.⁸

Az is lehetséges – sőt, ez az általános –, hogy egy rendnek több értelmezése is van. Ebben az esetben mindegyik érvényesnek minősül, ha meghatározza a cselekvés irányát. Az is előfordulhat,

hogy ugyanabban a társadalmi csoportban egy időben több ellentmondásos rend is van:

Sőt, még az egyes embernél is előfordulhat, hogy cselekvésében több, egymásnak ellentmondó rendhez igazodik. Nemcsak az egymást követő cselekvésekben, ahogy ez nap mint nap megtörténik, hanem ugyanazon cselekedet esetében is.⁹

Erre a helyzetre Weber a párbajozót hozza fel példaként. Ez cselekvésében egyrészt a becsületkódexhez igazodik, de ha titkolja tettét, vagy a bíróság előtt, már a büntető törvénykönyvhöz igazodik.

Az erdélyi magyar társadalom rendje

A következő részben próbáljuk meg az erdélyi magyar társadalom rendjét ebben a keretben értelmezni. Eszerint több rendet is elkülöníthetünk: egyeseket a mindennapi életben, másokat az értelmiség, a politikusok által kidolgozott és használt „átmenet-retorikában”, vagy az emberjogi aktivisták, a nem kormányzati szervek programjaiban, nyilatkozataiban, stb. Általában elmondható, hogy nagy vonalakban mindegyiket legitimként fogadják el. De érvényességüket – azaz, hogy mennyiben határozzák meg a szándékolt értelemmel bíró cselekvést a mindennapi életben – már jóval nehezebb meghatározni.

Valószínűnek tűnik, hogy az átmenetnek az erdélyi magyar elit által javasolt értelmezése és rendje hosszú ideig legitimnek számított, de a mindennapi életben nagyon ritkán volt érvényes. Kérdés, hogy egy érvénytelen rend, még ha legitim is, meddig tud fennmaradni? David Beetham szerint egy rend¹⁰ akkor legitim, ha eleget tesz a következő kritériumoknak: a) a hatalom aláveti magát az általa felállított szabályoknak; b) a szabályokat alátámasztják olyan meggyőződések, vélekedések (beliefs),¹¹ amelyeket mind a hatalmon levők, mind a lakosság maga egyaránt elfogadnak;¹² c) az alávetettek valamilyen formában kinyilvánítják egyetértésüket (szavazáskor, vagy általában mozgósíthatók).¹³

Mennyiben felel meg az erdélyi magyar társadalom rendje ezeknek a kritériumoknak?¹⁴ Az első arra vonatkozik, hogy a vezetők kiválasztásakor, illetve az uralom gyakorlásában azok, akik hatalmon vannak, mennyire tartják be a saját maguk által létrehozott (és a tagság által valamilyen formában „elfogadott”) szabályokat. Az a mód, ahogy az elmúlt néhány évben az RMDSZ legfőbb vezetősége a belső konfliktusokat kezelte, nem erre enged következtetni. Ugyanakkor a szabályok felrúgásaként értelmezhető az, hogy a belső (?) ellenzék az utóbbi időben nem hajlandó részt venni a kongresszus, illetve az SZKT ülésein. Ezek rossz és nehezen igazolható döntések még akkor is, ha az ilyen helyzetek kialakulásáért mindig az hibáztatható, aki hatalmon van – hiszen ő rendelkezik a konfliktus kezelésének eszközeivel. Továbbá, mivel a megosztott politikai elit igyekszik úgy bemutatni programjait, mintha más „világokról”¹⁵ beszélne, a régebbi meg nem kérdőjelezett „közös világ” és a rá vonatkozó vélekedések (beliefs) fokozatosan el fogják veszíteni érvényességüket, illetve mozgósító erejüket. Hogy ez tényleg így van-e, és hogy milyen következményei lesznek, az majd kiderül a 2004-es választások alkalmával.

Mindezek azonban csak részben befolyásolták, befolyásolják az erdélyi magyarok hétköznapi életvitelét. Ez azért fontos kérdés, mert a legitimációs problémák csak részben az „átmenet”, a demokratizálódás folyamányai.¹⁶ Ha a hétköznapi tudás, a józan ész állapota érdekel, akkor két problémát kell szemügyre vennünk: egyrészt, hogy mennyire koherens, másrészt pedig hogy miként viszonyul az intézményekhez és az ünnepekhez – vagyis két olyan tényezőhöz, amelyek a koherenciáját is elősegíthetnék.¹⁷

Az átmenet kihívásaira a közemberek reakciói a hétköznapi életben inkább kaotikusak, és ebből arra is lehet következtetni, hogy nem igazán informáltak. Az adatok azt bizonyítják, hogy távol állnak attól, hogy egy koherens cél-, érték- és normarendszernek megfelelően szervezzék meg életüket. Emiatt természetesen a kutatónak sem lehet célja egy ilyen koherens életvitel bemutatása. Ebből a szempontból nézve a politikai, szellemi elit azon erőfeszí-

tései, hogy ilyen jellegű értékrendszereket közvetítsen – társadalom- és nemzetépítő ambícióik – nem vezettek sikerre. Az általuk fontosnak tartott értékek, témák, értelmezési keretek hiányzanak a mindennapi életből. Míg az értelmiség megpróbált egy nyugati (vagy „a” nyugati) modellt terjesztetni, addig a lakosság zöme figyelemre méltó pragmatizmussal nem ezt követte, hanem inkább improvizált, alkalmazkodni próbált a változó körülményekhez. Az állandó, hirtelen változások rendkívül megnehezítették a megértést, a tájékozódást. Következésképpen az, amit az „erdélyi magyar társadalom”¹⁸ rendjének, intézményeinek, elitjének nevezünk, rendkívül súlyos problémákkal szembesül, ugyanis szerepének nem tud megfelelni: képtelen a szélesebb értelemben vett társadalom felé közvetíteni bizonyos általa általánosnak tartott értékeket, célokat, eszméket. Következésképpen a politikai, szellemi elit által javasolt tudás nem válik a hétköznapi tudás, a józan ész részévé,¹⁹ és ez hosszú távon komoly legitimációs válságokhoz vezethet.

És miért fontosak az intézmények, illetve az ünnepek? Az életvitel biztos szabályai szétestek 1989 után. Az életet nem lehet már egy tervezett, folyamatos, „teljes” egészként elképzelni, megtervezni. A szellemi értékek „hivatásos” közvetítői által kidolgozott, forgalmazott eszmék, világképek képtelenek átfogóan értelmezni az egyén szétzilált társadalmi tapasztalatát. Ezeket az integrált jelentéseket, értékrendszereket elsősorban az intézményeknek kellene létrehozniuk. A rendszerváltás utáni intézményesülési folyamatok képtelenek voltak megfelelni ennek az igénynek, többek között azért, mert a vezető elit mind a „népet”, mind ennek értékeit adottnak vélte, nem pedig alakítható kontextusnak. Továbbá azok az erőfeszítések, amelyek intézményépítés révén próbáltak közösséget építeni, jellemző módon abból indultak ki, hogy hagyományokat és ünnepeket kell teremteni, feléleszteni, vagy példaértékű, ritka, esetleg akár egyedi rendezvényeket kell szervezni. Az ünnepek értékei azonban nem tudtak a mindennapi élet részeivé válni. Ez tulajdonképpen érthető, hiszen a fesztív, rituális cselekvések általában sokkal bonyolultabban, áttételesebb-

ben kapcsolódnak a rendszeres mindennapi cselekvéshez. Ebben a tekintetben még rutinizálódásra sem lehet számítani, hiszen jóformán nincs is, aminek rutinizálódnia kellene, vagy ami rutinizálódhatna. Következésképpen a „kritikai” értelmiségiek bírálatai célt tévesztenek: a „nemzetépítés” és a manipuláció nagyon nehéz feladatok. Jóval nehezebbek, semhogy az erdélyi magyar elit meg tudna birkózni velük.

Az előző – és a jelen – rendszer tapasztalata azt mutatja, hogy mind a társadalmon, mind az egyén életvezetésében hosszú ideig párhuzamosan érvényben lehet több értékrendszer. Amikor uralkodóvá vált, a múlt rendszer rendje nem vált egyúttal legitimmé is. És mégis, mivel a mindennapi életben hozzá kellett alkalmazkodni – sokszor a legapróbb részletekben is – egyre több eleme lassan magától értetődővé vált, részévé annak a képnek, amit a „normális” rendszerről kialakítottak. Az 1989-es rendszerváltás számos eleme vitatott, vagy egyszerűen elfogadhatatlan volt – nemcsak gazdasági vagy politikai, hanem morális szempontból is. Bizonyos esetekben fontos szerepet játszottak ebben a régi rendszerben belsővé vált értékek, életstílusok is, hiszen ezek is megnehezítették a lakosság zöme számára a rendszerváltás utáni változások elfogadását.

A régi rendszernek azonban nem minden értékét internalizálták, illetve nem mindegyik maradt fenn. Többek között azért, mert más, vallott értékekkel konfliktusban voltak. Olyan értékekkel, amelyek a régi rendszerben nem (vagy csak óvatosan) jelenhettek meg a nyilvánosság előtt, és a magánélet szférájába kényszerültek. Olyan értékek, amelyek a jó társadalomra, az igazságosságra, a társadalmi redisztribúció igazságosabb formájára, a tisztességes együttélésre, az egyenlőségre, demokráciára, stb. vonatkoztak. Ha volt Kelet-Európában „ellenzéki eszme”, akkor egyértelműen ezek az értékek alkották a kemény magvát. Felvetődik a kérdés, hogy ezek az értékek nem segíthettek volna-e abban, hogy a lakosság jobban alkalmazkodjon az átmenet változásaihoz? Érdekes módon úgy tűnik, hogy nem. Sőt, az életvezetésnek éppen

ezek az értékei, normái, rejtett mechanizmusai nehezítik meg az alkalmazkodást az új körülményekhez. Ugyanis a „jó társadalom” képe ezeken a már korábban kialakult „autentikus” értékeken nyugszik – még akkor is, ha ezek ma már se nem pragmatikusak, se nem autentikusak.

Az elit nehéz feladata

A legitimitás alapvető feltétele az, hogy a valamilyen (formális vagy informális) hatalmi pozícióval rendelkező elit és a lakosság egyetértően néhány alapvető kérdésben. A tágabb értelemben vett valóság értelmezésének kell rendelkeznie néhány olyan általánosabb elemmel, amelyek felismerhetően „azonosak”, és félreértések nélkül lehet rájuk hivatkozni. Ebből a szempontból a problémánk – az erdélyi magyar elit által ajánlott célok, értékek, normák legitimitása – három egymást részben átfedő hipotézissel közelíthető meg. Először, hogy az elit és „népe” nem rendelkezik közös normákkal, értékekkel. Másodsor, hogy a magánélet értékei ritkán jelennek meg a közéletben. Harmadszor, hogy még a hétköznapiak, illetve a magánélet szintjén is nehezen találunk olyan világgépet, amely tájékozódási keretként szerepelhetne az élet rövid és hosszú távú megtervezésében.

Azt mondhatnánk, hogy nem a szellemi vagy politikai elit feladata egy ilyen jellegű világgép megfogalmazása. De ennek ellentmond egyrészt az, hogy ezt a feladatot már vállalták. Másrészt pedig egy modern társadalomban, egy „absztrakt” politikai közösségben az integráló erővel bíró jelentések, értékek kidolgozása és közvetítése szükséges, és az ilyen típusú társadalmakban ez valamilyen elit dolga. Az eredmény nemcsak a „társadalom” integrációja, hanem az egyének széttöredezett társadalmi tapasztalatainak az integrációja is. A legitim rend léte tehát nemcsak az uralom elfogadását jelenti.²⁰

Ezt bizonyítja az is, hogy az erdélyi magyar elit által 1996 előtt javasolt (majdnem kizárólagosan) szimbolikus politikát semmilyen formában nem lehetett vita tárgyává tenni. Az erdélyi magyarság

politikai képviselete az átmenet első hat évében – és sok tekintetben utána is – olyan pozícióban volt, amely nagyon megnehezítette az eredmények elvárását. Követeléseik gyakorlatilag a valós, mindennapi politika területén kívül estek. Egyszerre vezetett ez frusztrációhoz és a politikai elit feltétel nélküli elfogadásához. Köztudomású volt, hogy „igazi” hatalmuk nincs, és ennek megfelelően konkrét feladataik sem lehettek. Nem voltak döntési pozícióban, nem alkudozhattak, és nem voltak eszközeik, hogy döntéseiket végre is hajtsák. Következésképpen nem lehetett felelőssé tenni őket az eredményekért.

A felelősség hiánya oda vezetett, hogy egyrészt az elit különböző csoportosulásai közötti viták nem jelenhettek meg súlyos problémaként. Ilyen körülmények között könnyű volt az elit és az erdélyi magyar társadalom közötti „harmóniát” is fenntartani. Másrészt, az elit sohasem került olyan helyzetbe, amelyben döntéseik konfliktusba kerültek volna a helyi közösségek véleményével, meggyőződéseivel (beliefs) helyi igazságaival. Harmadrészt, semmi sem kényszerítette őket arra, hogy újratárgyalják korábbi álláspontjukat.

A helyzet 1996 novembere után változott meg jelentős mértékben. Az erdélyi magyar társadalmat képviselő politikai szervezet belépett egy kormánykoalícióba. Véget ért az az időszak, amikor tét és felelősség, eredmények nélkül is lehetett politizálni. Ráadásul az is kiderült, hogy a stratégiákat, az eredményeket vitatni is lehet, nemcsak elfogadni. Azzal is szembesülni kellett, hogy bizonyos esetekben semmibe kell venniük általános vagy helyi „magyar” véleményeket, értékeket, szükségleteket még akkor is, ha korábban éppen ők segítettek ezeknek a kidolgozásában. Ebben az új helyzetben a felelősen politizáló magyar elitnek meg kell tanulnia komolyan szembenézni a sikertelenség lehetőségével. Ugyanis 1996-ig – alkuhelyzet híján – tulajdonképpen nem kellett döntenie, nem kellett életbe léptetnie semmit, és így felelőssége sem volt. Minden felelősséget a kormányra, a „központi irányításra”, vagy akár a „románokra” lehetett kenni. Ha kérdésünk a

legitimitás, illetve az érvényesség körül forog, akkor egyértelmű, hogy amióta az erdélyi politikai és szellemi elit felelős pozíciókat ragadott meg, sokkal komolyabban kellett volna vennie a romániai magyar társadalomnak a politikai közösséggé való formálását. Ezzel viszont alkalmuk nyílt volna arra, hogy konkrét, pragmatikus célok kitűzésével és elérésével végre értékeiket, céljaikat, és eredményeiket nemcsak legitimé, hanem érvényessé is tegyék. Vagyis hogy olyan közügyek fogalmazódjanak meg – vagy úgy fogalmazódjanak meg –, amelyekben a lakosságnak is lehetősége van elhelyezni a magánügyeit. Nem azért, mert „megéri”, hanem azért, mert érdemes.

Jegyzetek:

1. A következő tárgyalás alapja Weber (1987), pp. 37–64.
2. Weber (1987), p. 54.
3. Weber (1987), p. 58.
4. Weber (1987), p. 59.
5. Weber (1987), p. 59.
6. Weber (1987), p. 58.
7. Ez persze még nem zárja ki azt, hogy „kollégái” előtt eldicsekedjen tetteivel. Ezzel magyarázható az is, hogy Kelet-Európában az államtól lopni nem számított – és ma sem számít – szégyennek. Még olyan emberek között sem, akik amúgy megsértődnének, ha tolvajoknak tartanák őket. Az ok az, hogy egyszerre több – akár ellentmondásos! – rend is érvényes lehet egy embercsoport számára.
8. Weber (1987), p. 59. és Weber (1981), p. 161.
9. Weber (1987), p. 59.
10. Ő politikai berendezkedésről beszél ugyan, de a különbség ebben az esetben nem releváns. A legitimitás fogalma Webernél is mindkettőre alkalmazható. A politikai legitimitás a rend legitimitásának csak sajátos esete.
11. Az angol „belief” fogalom értelmét roppant nehéz lefordítani magyarra. Mindaddig a „vélemény”-t egyértelműen az „opinion” szó jelölte. A „belief” azonban teljesen más. A magyar szakirodalom többek között Polányi Mihály munkásságának a feldolgozása során szembesült a fogalom adta nehézségekkel:
[A] Polányi műveinek fordítása alkalmával rendezett szakmai vitáinkon több alkalommal felvetődött a kérdés, mi legyen a „faith”, illetve a „belief” szavak magyar megfelelője. A kérdés nem könnyű, hiszen a magyarban még annyira sem különül el a hit (legalább) két értelme, mint az angolban. Gyakran ugyanavval a hit szóval jelölünk egymással valamilyen módon rokon, de különböző mentalitásokat: naiv hit, hiedelem, bizonyosság, meggyőződésen alapuló elkötelezettség, vallásos hit stb. (Békés 2000)

- A továbbiakban, amikor a „belief” fogalmáról lesz szó, zárójelben ott lesz az angol kifejezés is.
12. Lásd Beetham (1991), p. 20. A közös vélekedések fontosságáról lásd még Lukes (1991), Warren (1993), Berger – Berger – Kellner (1973), és Biró (1996).
 13. Beetham úgy mutatja be a legitimációnak ezt a meghatározását, mintha jelentős előrelépés lenne Weber legitimitásfogalmához képest. Ennek ellenére az általa felsorolt három elem megtalálható Weber írásaiban is: az első a jogszociológiájában, a második a legitimációról szóló részekben, a harmadik meg a plebiszcitárius karizmatikus uralomra vonatkozó elképzelésében.
 14. Ezt megelőzően persze fel kellene tenni – vagy meg lehetne ismételni – a kérdést, hogy egyáltalán van-e „erdélyi magyar rend”, miben is áll ez, és mennyiben egységes. Ez egy nagyobb vizsgálat tárgya, amelyre most csak utalni tudunk. Válaszok: van, sőt, vannak, ezek témától függően többé-kevésbé kidolgozottak, és – természetesen – ellentétben is állhatnak egymással.
 15. A „világ” kifejezést itt abban az értelemben használjuk, ahogy azt a neofenomenológia kidolgozta. Lásd például Schütz (1967), Schütz (1990 [első kiadás 1962]), Berger – Luckmann (1966), illetve magyarul Berger – Luckmann (1998).
 16. Lásd erről a témáról Lipset (1995), Held (1987), Huntington (1991) és Beetham (1991).
 17. Erről a témáról Weber vallásszociológiai írásai alapvető gondolatokat tartalmaznak. Lásd Weber (1982a, 1982b, 1992). Ezen kívül lásd még például Anderson (1992), Bell (1976), Berger P. L. – Berger B. – Kellner (1973), Berger – Luckmann (1966), Geertz (1983), Cohen (1985), Schluchter (1989), Somers – Gibson (1994). Eltérő álláspontot képvisel például Alfred Schütz. Lásd Schütz (1990 [1962]).
 18. A fogalmat először Biró A. Zoltán használta. Lásd Biró et al. (1995).
 19. Lásd erről Geertz (1973), pp. 193–233.
 20. Lásd Beetham (1991).